

فصل چهارم

سیک‌شناسی دورهٔ معاصر و انقلاب اسلامی

درس دهم

وزن در شعر نیمایی

درس یازدهم

حسن تعلیل، حس آمیزی و اسلوب معادله

درس دوازدهم

✽ کارگاه تحلیل فصل

درس دهم

سبک‌شناسی دوره معاصر و انقلاب اسلامی

سبک‌شناسی ادبیات معاصر تا انقلاب اسلامی

الف) شعر

سطح‌زیانی

با توجه به شرایطی که به وجود آمد و حوادثی که بر جامعه و ادبیات مؤثر واقع شد، در سطح‌زیانی شعر معاصر این موارد قابل بررسی هستند:

■ لغات و ترکیبات امروزی و جدید وارد شعر شده است؛

■ دست شاعر برای استفاده از همهٔ واژه‌ها باز است؛

■ سادگی و روانی زبان شعر و جمله‌بندی‌های ساده در شعر معاصر کاملاً چشمگیر است.

سطح ادبی

از آنجا که شعر نو نیمایی رواج یافته و سنت‌شکنی‌ها در قالب شعر و موسیقی و قافیه مقبول طبع بسیاری قرار گرفته‌است، تغییر در قالب‌های شعری مشهود است و واحد شعر بیشتر بند است نه بیت؛





- آرایه‌های بیانی و بدیعی به صورت طبیعی وارد شعر می‌شود؛
- علاوه بر قالب‌های سنتی، قالب نیمایی و سپید پر کاربرد است؛
- در اشعار نو تساوی طولی مصراع‌ها رعایت نمی‌شود و مصراع‌ها از نظر تعداد پایه‌های آوایی هم‌اندازه نیستند؛
- ابهام در شعر معاصر پسندیده است و معنی‌گریزی، از ویژگی‌های شعر این دوره است؛
- صور خیال، جدید و نو هستند و تکرار تصاویر شاعران دوره‌های قبل نیستند؛
- گرایش به نماد در تصاویر شعری بیشتر می‌شود؛
- انتخاب وزن، متناسب با لحن طبیعی گفتار و زبان شعر است.

سطح فکری

- تغییرات فضای سیاسی و اجتماعی جامعه و تحولاتی که در ایران به وقوع پیوسته بود، در حوزه فکری شعر معاصر مسائل تازه‌ای را به وجود آوردند که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:
- معشوق در ادبیات معاصر مانند دوره‌های آغازین شعر فارسی زمینی است؛
 - مخاطب شعر عامه مردم، هستند؛
 - تفکر شاعر بیشتر زمینی و پیرامون امور دنیوی است؛
 - موضوع شعر محدود نیست و بسیار تنوع دارد و شاعر برای انتخاب موضوع آزاد است؛
 - مفاهیم خصوصی، سیاسی و اجتماعی بسیار مورد توجه شاعران قرار گرفته‌اند؛
 - لحن شاعر صمیمانه و متواضعانه است؛
 - مدح و ذم و هجو در شعر این دوره بسیار کم است.

ب) نثر

سطح زبانی

- در نثر این دوره، شماری از واژه‌های اروپایی به زبان فارسی راه یافته‌اند؛
- از واژه‌های عربی نسبت به گذشته کاسته شده است؛



- بسیاری از واژه‌ها، کنایات و اصطلاحات عامیانه وارد نثر داستانی این دوره شده‌اند؛
- نثر داستانی در این دوره به شدت تحت تأثیر گفتار و محاورهٔ اقشار اجتماعی ایران است؛
- بسیاری از افعال حذف می‌شوند و ساختار نحوی جمله‌ها به هم می‌ریزد و کوتاهی جملات و فعل‌ها در کلام فراوان دیده می‌شود.

سطح ادبی

- در این دوره گونه‌های نثر فنی و مصنوع جایگاهی ندارند؛
- توصیف پدیده‌ها و شخصیت‌ها در نثر این دوره عینی، کوتاه، بیرونی و مشخص است؛
- قالب‌ها و ساختار داستانی متنوع و گوناگون است؛ سفرنامه، خاطره، داستان کوتاه و بلند، نثر تحقیقی و دانشگاهی، رمان، نمایشنامه و ... مورد توجه نویسندگان معاصر قرار گرفته‌است؛
- در نثر این دوره سبک‌های متفاوتی در داستان‌نویسی وجود دارد؛ برای نمونه بر اساس نام نویسنده: سبک جمال‌زاده، سبک آل احمد، سبک هدایت و سبک دولت‌آبادی.

سطح فکری

- نثر داستانی این دوره تنوع مضمون دارد؛ مانند داستان‌های اقلیمی، شهری، کودکانه، زنانه و ...؛
- رمان‌های تاریخی، سیاسی، علمی، فلسفی و ... نگاشته می‌شوند؛
- اساطیر یونانی، رومی، هندی و عبری رد پای آشکاری در داستان‌نویسی معاصر دارند؛
- مکتب‌های فلسفی و ادبی قرن نوزدهم و بیستم اروپا مانند رمانتیسم در ادبیات داستانی این دوره حضوری آشکار و تأثیرگذار دارند؛
- از موضوعات عمدهٔ داستان در این دوره می‌توان به عشق، انسان، ستیز با خرافات، آموزش و پرورش، نفت، مسائل زنان، روشن‌فکری، سرمایه‌داری، کارگری، سیاست، استبداد، انقلاب، جنگ و ده‌ها موضوع دیگر اشاره کرد.



سبک‌شناسی دوره انقلاب اسلامی

الف) شعر

با توجه به زمینه‌هایی که در ادبیات انقلاب به وجود آمد و رویکردهایی که از نظر زبانی، ادبی و فکری در آن وجود داشت، مهم‌ترین ویژگی‌های سبکی شعر این دوره را می‌توان این‌گونه ذکر کرد:

سطح زبانی

- زبان و واژگان شعری در قصاید دوره انقلاب به سبک خراسانی نزدیک است؛
- واژگان متناسب با دین، جبهه و جنگ، شهادت، ایثار و وطن‌دوستی در شعر و نثر این دوره بیشتر شد؛
- باستان‌گرایی و علاقه فراوان به استفاده از واژه‌های کهن در زبان شعر این دوره محسوس است؛
- آشنایی زدایی زبانی و روی آوردن به ترکیب‌های بدیع و بی‌سابقه یکی از مشخصه‌های دیگر شعر این دوره است که در نتیجه روی آوردن به مفاهیم انتزاعی حاصل شده است.

سطح ادبی

- در دهه‌های چهل و پنجاه، شعر نیمایی مورد توجه روشن‌فکران بود؛ اما بعد از پیروزی انقلاب، قالب‌های سنتی مورد توجه قرار گرفت و شیوه نیمایی به‌ویژه در میان جوانان و انقلابیون تا حدودی از رونق افتاد و قالب‌های قصیده و غزل رایج شدند؛
- در شعر سنتی این دوره تقلید از سبک عراقی و خراسانی و تمایل به آنها زیاد است؛
- گرایش به خیال‌بندی، شعر برخی شاعران این دوره را گاه به شعر بیدل و صائب نزدیک کرده است؛
- در سال‌های نخستین، شعر این دوره از تمثیل و نمادگرایی کمتر بهره گرفته است و شاعران به صراحت بیان روی آورده‌اند؛ اما به تدریج با الهام از فرهنگ اسلامی، تمثیل و نماد در ادبیات راه پیدا کرده است.



سطح فکری

■ در شعر این دوره شاعران به مفاهیم و مضامین اسلامی به‌ویژه فرهنگ عاشورایی توجه نمودند؛

■ روح حماسه و عرفان در شعر این دوره آشکار است. در حماسه بُعد زمینی غلبه دارد و در عرفان بُعد آسمانی؛ تلفیق این دو را در غزل حماسی انقلاب می‌توان دید؛

■ روی آوردن به مفاهیم انتزاعی در شعر این دوره آشکار است؛

■ فرهنگ دفاع مقدس یکی از اصلی‌ترین درون‌مایه‌های شعر این دوره است؛

برخی از ویژگی‌های سبکی شعر این دوره را در نمونه زیر می‌یابیم:

سراپا اگر زرد و پژمرده‌ایم، ولی دل به پاییز نسپردیم

چو گلدان خالی لب پنجره پر از خاطرات ترک خورده‌ایم

اگر داغ دل بود، ما دیده‌ایم اگر خون دل بود، ما خورده‌ایم

اگر دل دلیل است، آورده‌ایم اگر داغ شرط است، ما برده‌ایم

اگر دشنه دشمنان، گردنیم اگر خنجر دوستان، گرده‌ایم

گواهی بخواهید، اینک گواه همین زخم‌هایی که نشمرده‌ایم!

دلی سربلند و سری سر به زیر از این دست عمری به‌سر برده‌ایم

قیصرامین پور

(ب) نثر

سطح زبانی

■ زبان داستان‌ها به‌ویژه در زمان جنگ بیشتر عامیانه است؛

■ ساده‌نویسی که در دوره‌های پیش شروع شده بود، در این دوره نیز ادامه یافت؛



■ با انقلاب اسلامی و وقوع جنگ تحمیلی، بسیاری از واژه‌های مربوط به فرهنگ ایثار و شهادت و مبارزه و مقاومت وارد زبان داستان این دوره شد. البته بیشتر این واژه‌ها برگرفته از فرهنگ اسلامی است.

سطح ادبی

■ از پایان دهه پنجاه تا پایان دهه شصت، گرایش به داستان‌های بلند بیشتر از داستان کوتاه است. در صورتی که قبل از انقلاب اقبال به داستان کوتاه، هم در میان مردم و هم نویسندگان وجود داشت. این روند از آغاز دهه هفتاد شکل دیگر به خود گرفت و گرایش به داستان کوتاه بیشتر شد؛

■ در دهه نخست انقلاب، دوری از سبک‌های جدید داستان دیده می‌شود اما به تدریج به‌ویژه بعد از جنگ، گرایش به سبک‌های جدید داستان نویسی مانند جریان سیال ذهن بیشتر می‌شود و نیز در دهه هشتاد شاهد داستانک نویسی (مینی مال) و مدرن نویسی هستیم؛

■ گرایش به برخی قالب‌های دیگر مانند خاطره، قطعه ادبی، سفرنامه، شرح حال و نوشته‌های ادبی - تحقیقی رایج شد.

سطح فکری

■ تنوع موضوع‌ها یکی از خصایص برجسته ادبیات داستانی پس از انقلاب است. دگرگونی‌های بنیادی، مانند مقاومت هشت ساله مردم در جنگ تحمیلی و استکبارستیزی، سرچشمه‌ای برای نویسندگان بعد از انقلاب شد؛

■ اندیشه حاکم بر داستان‌های دهه اول پس از پیروزی انقلاب، ابتدا سیاسی و در مرحله بعد، اجتماعی است؛

■ از مضامین نثر این دوره می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

بی‌توجهی به مادیات، دعوت به اخلاقیات، استکبارستیزی، مبارزه با بی‌عدالتی اجتماعی، استقبال از شهادت و فرهنگ ایثار و دفاع از وطن.

■ یکی از ویژگی‌های ادبیات داستانی معاصر تا پیش از انقلاب، غیردینی و گاه ضددینی



بودن آن است. حتی گاهی در آثار غیردینی مبارزه با اصل اسلام و تعالیم آن دیده می‌شود. درحالی که در ادبیات بعد از انقلاب چهرهٔ دین و دین‌داری در داستان‌ها بسیار مطلوب منعکس شد؛

■ تفکر انسان‌گرایانه (اومانیزم) که در آثار قبل از انقلاب وجود داشت، گاهی در برخی از آثار بعد از انقلاب به‌گونه‌ای کمرنگ مشاهده می‌شود. برخی از ویژگی‌های نثر این دوره را در متن زیر می‌یابیم:

آفتاب، چشم‌هایتان را می‌زد، برای همین دستتان را بر چشم‌های درشتتان که در نور آفتاب جمع شده بود، حمایل کرده بودید، دست دیگرتان را هم به هنگام صحبت کردن تکان می‌دادید، با یک سال و نیم پیش فرق زیادی نکرده بودید. جز ریش‌هایتان که پرت‌تر و بلندتر شده بود و رنگ چهره‌تان که آفتاب خورده‌تر و تیره‌تر. لباس نظامی به تنتان برازنده بود، شکیل‌تر از همیشه که کت و شلوار می‌پوشیدید. وقتی یقینم شد که خودتانید، نزدیک بود بی‌اختیار به سویتان خیز بردارم و فریاد بزنم: آقای موسوی! من موحدی‌ام، شاگرد شما.

سید مهدی شجاعی





خودارزیابی

- ۱ دو مورد از ویژگی‌های زبانی شعر معاصر (تا انقلاب اسلامی) را بنویسید.
- ۲ وضعیت حماسه و عرفان را در شعر دوره انقلاب بنویسید.
- ۳ از ویژگی‌های زبانی نثر معاصر (تا انقلاب اسلامی) دو مورد را بنویسید.
- ۴ با توجه به شعر زیر به پرسش‌ها پاسخ دهید.

پیش از تو آب معنی دریا شدن نداشت شب مانده بود و جرئت فردا شدن نداشت
 بسیار بود رود در آن برزخ کبود اما دریا، زهره دریا شدن نداشت
 در آن کویر سوخته، آن خاک بی بهار حتی علف اجازه زیبا شدن نداشت
 گم بود در عمیق زمین شانه بهار بی تو ولی زمینه پیداشدن نداشت
 دل‌ها اگرچه صاف، ولی از هراس سنگ آینه بود و میل تماشا شدن نداشت
 چون عقده‌ای به بغض فرو بود حرف عشق این عقده تا همیشه سرِ واشدن نداشت

سلمان هراتی

الف) ویژگی‌های زبانی، ادبی و فکری شعر را بنویسید. (از هر یک دو مورد)
ب) بیت اول را تقطیع هجایی کنید و پس از تعیین وزن آن، یک اختیار شاعری زبانی و یک اختیار وزنی به کار رفته را مشخص کنید.

۵ متن زیر را از نظر قلمرو ادبی تحلیل کنید.

این تنگ عیشی برای او (مولوی) نوعی ریاضت نفسانی بود؛ ناشی از خست و خشک‌دستی نبود. از زندگی فقط به قدر ضرورت تمتع می‌برد. بیش از قدر ضرورت را موجب دور افتادن از خط سیر روحانی خویش می‌یافت.

عبدالحسین زرین کوب



درس یازدهم

وزن در شعر نیما

تاکنون آموخته‌ایم که هر بیت، دو پاره یا مصراع دارد که چونان کفه‌های ترازو با یکدیگر برابرند و به‌طور دقیق، نشانه‌های هجایی و وزن آن دو، همگونی و برابری دارند.

نیما برای رهایی از تنگناهای عروضی مبتنی بر تساوی و نظم هجاهای هر مصراع، شکل جدیدی از وزن را ایجاد کرد. به این صورت که قید تساوی هجاهای دو مصراع را برداشت و دست شاعر را در سرودن شعر باز گذاشت؛ بی‌آنکه از زیبایی موسیقایی وزن قدیم بکاهد.

برای نمونه در شعر زیر:

می تراود مهتاب

می درخشد شب تاب

نیست یک دم شکند خواب به چشم کس و لیک

غم این خفته چند

خواب در چشم ترم می شکند.



می تَ را وَد/ مَه تاب	پایه‌های آوایی	می تراود مهتاب
فاعلاتن فعلن	وزن	
-- / -- U -	نشانه‌های هجایی	
می دِ رَخ شَد/ شَب تاب	پایه‌های آوایی	می درخشد شب تاب
فاعلاتن فع لن	وزن	
-- / -- U -	نشانه‌های هجایی	
نی ست یک دَم/ شِ کَ نَد خا/ بِ چَش مِ / ک س لیک	پایه‌های آوایی	نیست یک دم شکند خواب به چشم کس ولیک
فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن	وزن	
- U U / -- U U / -- U U / -- U -	نشانه‌های هجایی	
عَم این خُف/ تِ یِ چند	پایه‌های آوایی	غم این خفته چند
فاعلاتن فعلن	وزن	
- U U / -- U U	نشانه‌های هجایی	
خا بِ دَر چَش مِ / تَ رَم می / شِ کَ نَد	پایه‌های آوایی	خواب در چشم ترم می شکند
فاعلاتن فعلاتن فعلن	وزن	
- U U / -- U U / -- U -	نشانه‌های هجایی	

چنان که می‌بینیم، شعر نیمایی وزن عروضی دارد؛ اما کوتاهی و بلندی مصراع‌ها و نیز تعداد هجاها برابر نیست. به بیان دقیق‌تر، اگر یک مصراع با وزن واژه فاعلاتن سروده شد،



بقیةٔ مصراع‌ها نیز به همین شکل سروده خواهد شد؛ اما ممکن است مصراعی یک یا چند هجا یا پایه بیشتر از مصراع دیگر داشته باشد؛ یعنی لازم نیست که تعداد وزن‌واژه‌های هر بخش آن یکسان باشد؛ مثلاً در یک مصراع می‌توان یک فاعلاتن آورد و در مصراع دیگر، دو یا سه یا چهار؛ یا حتی می‌توان نیمی از یک وزن‌واژه را در یک مصراع قرار داد. به این نمونه بنگرید:

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن	تو را من چشم در راهم، شباهنگام
مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعی	که می‌گیرند در شاخ تلاجن، سایه‌ها رنگ سیاهی
مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعی	وز آن دل خستگانت راست، اندوهی فراهم
مفاعیلن مفاعیلن	تو را من چشم در راهم ...

نیما یوشیج

بدان سان که می‌بینیم، در این گونه شعر، مصراع‌ها کوتاه و بلند هستند و غالباً تعداد نشانه‌های هجایی و وزن‌واژه‌های یک مصراع با مصراع دیگر برابر نیست.

البته کوتاهی و بلندی مصراع‌های شعر، در برخی از قالب‌های شعر کهن نیز پیشینه داشته است؛ برای نمونه، به شعر زیر که در «قالب مُستزاد» سروده شده، توجه کنید:

هر لحظه به شکلی بت عیار برآمد دل برد و نهان شد

هر دم به لباسی دگر آن یار برآمد گه پیر و جوان شد

به نمونه‌ای دیگر از شعر نیمایی توجه کنید:

نفسم را پر پرواز از توست

به دماند تو سوگند، که گر بگشایند

بندم از بند، ببینند که:

آواز از توست

همه اجزایم با مهر تو آمیخته است

منسوب به مولوی



همه ذراتم با جان تو آمیخته باد!
خون پاکم که در آن عشق تو می جوشد و بس
تا تو آزاد بمانی،
به زمین ریخته باد!

فریدون مشیری

نام گذاری وزن ها

آنچه تاکنون آموخته ایم، برای شناخت و درک وزن شعر فارسی و کاربرد آن کافی است اما در عروض سنتی برای هر یک از وزن ها اسمی نهاده اند، مثلاً وزن حاصل از تکرار ارکان زیر را چنین می نامند:

مفاعیلن: هزج، فاعلاتن: رمل، مستفعلن: رجز و فعولن: متقارب.

اگرچه واحد وزن شعر فارسی مصراع است، برای نام گذاری وزن ها - به شیوه عروض عرب - بیت، مبنای محاسبه قرار گرفته است که در عروض سنتی آن را «بحر» نامیده اند. کوتاه ترین مصراع شعر سنتی فارسی دو رکن و طولانی ترین آن چهار رکن دارد که در مجموع، بیت های شعر فارسی چهار، شش یا هشت پایه خواهند داشت؛ مثلاً در وزن فاعلاتن که نام آن «رمل» است، اگر هر مصراع دارای چهار «فاعلاتن» باشد، مجموع پایه های دو مصراع، هشت «فاعلاتن» خواهد بود که نام آن را بحر «رمل مثنی» می نامند و اگر تعداد پایه ها شش تا باشد، «رمل مسدس» و اگر تعداد پایه چهار باشد، «مربع» می گویند. چنانچه پایه آخر کامل باشد، «سالم» و اگر یک هجا از رکن پایانی حذف شود، «محدوف» نامیده می شود؛ به طور مثال بیت زیر دارای هشت رکن کامل فاعلاتن است که بحر آن «رمل مثنی سالم» است.

هر که چیزی دوست دارد، جان و دل بر وی گمارد

هر که محرابش تو باشی، سر ز خلوت برنیارد

سعدی



بلبلی برگ گلی خوش‌رنگ در منقار داشت

و اندر آن برگ و نوا خوش ناله‌های زار داشت

حافظ

می‌بینید که بیت دارای هشت رکن «فاعلاتن» است اما رکن پایانی کامل نیست و یک هجا از آخر آن حذف شده است، بنابراین بحر این بیت «رمل مَثْمَن محذوف» است.

و بیت:

به سوزی ده کلامم را روایی کز آن گرمی کند آتش گدایی

وحشی بافقی

«هزج مسدّس محذوف» است.

به ندرت اتفاق می‌افتد که بیتی دارای چهار رکن باشد؛ مثلاً هر مصراع بیت زیر از دو «مستفعلن» درست شده است؛ بنابراین «رجز مربع سالم» است:

دریای هستی دم به دم در چرخ و تاب و پیچ و خم

گلچین گیلانی

با توجه به توضیحی که در معرفی شعر نیمایی داشته‌ایم؛ تساوی رکن‌ها در این شعر رعایت نمی‌شود؛ بنابراین تعداد ارکان در مصراع‌ها برابر نیست.





خودارزیابی

۱ پس از خوانش درست اشعار نیمایی زیر و نوشتن پایه‌های آوایی هریک از مصراع‌ها، وزن و نشانه‌های هجایی را مقابل هر مصراع بنویسید.

هست شب یک شب دم کرده و خاک
 رنگ رخ باخته است
 باد، نوباوهٔ ابر، از برِ کوه
 سوی من تاخته است.

نیما یوشیج

	پایه‌های آوایی	هست شب یک شب دم کرده و خاک
	وزن	
	نشانه‌های هجایی	
	پایه‌های آوایی	رنگ رخ باخته است
	وزن	
	نشانه‌های هجایی	
	پایه‌های آوایی	باد، نوباوهٔ ابر، از برِ کوه
	وزن	
	نشانه‌های هجایی	
	پایه‌های آوایی	سوی من تاخته است
	وزن	
	نشانه‌های هجایی	



۲ برای اشعار نیمایی زیر مانند نمونه صفحه قبل خانه‌هایی تولید کنید، پایه‌های آوایی و وزن و نشانه‌های هجایی هر مصراع را بنویسید. سپس اختیار شاعری به کار رفته در این شعر را مشخص کنید.

میان مشرق و مغرب ندای محتضریست
 که گاه می‌گوید
 من از ستاره دنباله‌دار می‌ترسم
 که از کرانه مشرق طلوع خواهد کرد

شفیعی کدکنی

۳ پس از تعیین پایه‌های آوایی و وزن هر مصراع شعر زیر، دلیل ناهمسانی پایه‌های آوایی این شعر و تفاوت آن را با اشعار سنتی بیان کنید.

چون درختی در صمیم سرد و بی ابر زمستانی
 هرچه برگم بود و بارم بود؛
 هرچه از فرّ بلوغ گرم تابستان و میراث بهارم بود؛
 هرچه یاد و یادگارم بود،
 ریخته است.

اخوان ثالث

۴ اشعار زیر در چه قالبی سروده شده‌اند؟ یکی از ویژگی‌های این نوع شعر را بیان کنید.

(الف)

و به آنان گفتم
 هر که در حافظه چوب ببیند باغی،



صورتش در وزش بیشه شور ابدی خواهدماند.
هر که با مرغ هوا دوست شود،
خوابش آرام‌ترین خواب جهان خواهدبود.

سهراب سپهری

(ب)

پروانه و شمع و گل شبی آشفتمند
وز جور و جفای دهر با هم گفتند
شد صبح، نه پروانه به جا بود و نه شمع
بر گل بوزید و هر دو با هم رفتند
در طرف چمن
بسیار سخن
ناگاه صبا
من ماندم و من

ملک الشعرا بهار

۵ پس از تعیین پایه‌های آوایی و وزن هر بیت، نام بحر آن را بنویسید.

(الف) چون می‌روی بی من مرو، ای جان جان بی تن مرو

وز چشم من بیرون مشو، ای شعله تابان من

مولوی

(ب) تو از هر در که بازآیی، بدین خوبی و زیبایی

دری باشد که از رحمت، به روی خلق بگشایی

سعدی

(پ) همیشه تا برآید ماه و خورشید، مرا باشد به وصل یار، امید

فخرالدین اسعد گرگانی

(ت) الا تا نخواهی بلا بر حسود که آن بخت برگشته خود در بلاست

سعدی



درس دوازدهم

حسن تعلیل، حس آمیزی و اسلوب معادله

حسن تعلیل

در لغت به معنای دلیل و برهان نیکو آوردن است و در اصطلاح ادبی آن است که دلیلی هنری (شاعرانه) و غیرواقعی برای امری بیاورند؛ به گونه‌ای که بتواند مخاطب را اقناع کند و خیال‌انگیز باشد.
به بیت زیر توجه کنید:

به سرو گفت کسی میوه‌ای نمی‌آری؟ جواب داد که آزادگان تهی دست‌اند

سعدی

سعدی دلیلی هنری و لطیف برای میوه ندادن سرو بیان کرده‌است. این دلیل غیرواقعی و ادعایی است و زیبایی‌آفرینی بیت از همین علت‌سازی خیالی است.
نمونه دیگر:

تویی بهانه آن ابرها که می‌گیرند بیا که صاف شود این هوای بارانی

قیصر امین پور



در این بیت شاعر دلیل بارش ابرها را فراق امام زمان علیه السلام بیان کرده است. این دلیل شاعرانه بر زیبایی کلام افزوده است.
مثال‌های دیگر:

زیرا که کرد فاخته بر سرو مؤذنی نرگس همی رکوع کند در میان باغ

منوچهری

پیداست که از دست کریم تو حیا کرد باران همه بر جای عرق می‌چکد از ابر

قائمی شیرازی

گریه‌اش بر سمن و سنبل و نسرين آمد رسم بدعه‌دی ایام چو دید ابر بهار

حافظ

که بیند که شمع از زبان سوخته‌است از آن مرد دانا دهان دوخته است

سعدی

دانی که چرا همی کند نوحه‌گری؟ هنگام سپیده‌دم خروس سحری

از عمر شبی گذشت و تو بی‌خبری یعنی که نمودند در آیینۀ صبح

خیام

حس آمیزی

آمیختن دو یا چند حس در کلام، چنان که ذهن را به کنجکاو وادارد و با ایجاد موسیقی معنوی، بر تأثیر و زیبایی سخن بیفزاید. حس آمیزی گاه آمیختگی حواس با امور ذهنی و انتزاعی است.

سپهد پرستنده را گفت گرم سخن‌های شیرین به آوای نرم

فردوسی

شاعر در این بیت در سه حس آمیزی زیبا به ترتیب: حس شنوایی و لامسه را در ترکیب «گفت گرم»، شنوایی و چشایی را در ترکیب «سخن‌های شیرین» و شنوایی و لامسه را در ترکیب «آوای نرم» با هم آورده‌است که این تعامل حواس با یکدیگر موجب زیبایی آفرینی شده‌است.



یا در بیت:

بر لب کوه جنون خنده شیرین بهار نقش زخمی است که از تیشه فرهاد شکفت
نصرالله مردانی

در ترکیب «خنده شیرین» دو حس شنوایی و چشایی در هم آمیخته‌اند.
 مثال‌های دیگر:

با من بیا به خیابان / تا بشنوی بوی زمستانی که در باغ رخنه کرده است. **سلمان هراتی**
 آسمان فریبی آبی‌رنگ شد. **دکتر شریعتی**

از صدای سخن عشق ندیدم خوش‌تر یادگاری که در این گنبد دوار بماند
حافظ

افسوس موها، نگاه‌ها به عبث / عطر لغات شاعر را تاریک می‌کنند.
 رود می‌نالد

جغد می‌خواند

غم بیاویخته با رنگ غروب

می‌تراود ز لیم قصه سرد

دل‌م افسرده در این تنگ غروب

سهراب سپهری

اسلوب معادله

بیان مطلبی در دو عبارت مستقل، به نحوی که یکی از طرفین معادلی برای تأیید عبارت دیگر است؛ زیبایی‌آفرینی اسلوب معادله بر پایه شباهت می‌باشد. به عبارتی، معمولاً مفهومی ذهنی در یک مصراع یا بیت و مفهومی محسوس در مصراع یا بیتی دیگر برای تأیید آن می‌آید.
 برای مثال:

دل چو شد غافل ز حق، فرمان‌پذیر تن بود می‌برد هر جا که خواهد اسب، خواب آلوده را
صائب



شاعر در مصراع اول می‌گوید: دل وقتی از حق غافل شود، تابع نفس خواهد شد و در تأیید این مضمون در مصراع دیگر می‌گوید: سوار اگر خواب‌آلود باشد، اسب او را به هر سمت بخواهد، می‌برد. این شیوهٔ برابر نهادن مفاهیم و محسوس شدن امری معقول برای خواننده، موجب زیبایی آفرینی می‌شود.

مثال دیگر:

قطع زنجیر ز مجنون تو نتوان کردن موج جزو بدن آب روان می‌باشد

بیدل دهلوی

بیدل در مصراع دوم جدایی‌ناپذیری موج از آب را معادل و تأییدی برای مفهوم جدایی‌ناپذیری زنجیر از عاشق مجنون بیان کرده‌است.

چند مثال دیگر:

سعدی از سرزنش خلق ترسد، هیبهات غرقه در نیل چه اندیشه کند باران را

سعدی

دود اگر بالا نشیند، کسر شأن شعله نیست جای چشم ابرو نگیرد، گرچه او بالاتر است

صائب

آدمی پیر چو شد، حرص جوان می‌گردد خواب در وقت سحرگاه گران می‌گردد

صائب

چشم عاشق نتوان دوخت که معشوق نبیند پای بلبل نتوان بست که بر گل نسراید

سعدی

گریهٔ دائم سیاهی را بُرد از بخت من زاغ را بسیاری باران نسازد پر سپید

جامی

عشق چون آید برد هوش دل فرزانه را دزد دانا می‌کشد اول چراغ خانه را

زیب‌النساء

پای خوابیده به فریاد نگردد بیدار بند با عاشق بیدل چه تواند کردن

بیدل دهلوی



خودارزیابی



۱ در کدام یک از بیت‌های زیر اسلوب معادله آمده است؟ توضیح دهید.

نیست پروا تلخکامان را ز تلخی‌های عشق آب دریا در مذاق ماهی دریا خوش است

صائب

فکر شبیه تلخ دارد جمعهٔ اطفال را عشرت امروز بی‌اندیشهٔ فردا خوش است

صائب

با کمال احتیاج از خلق استغنا خوش است با دهان تشنه مردن بر لب دریا خوش است

صائب

تنور لاله چنان برفروخت باد بهار، که غنچه غرق عرق گشت و گل به جوش آمد

حافظ

پشت‌گوژ آمد فلک در آفرینش تا کند هر زمان پیشت زمین بوس از برای افتخار

سعدی

سرکشان را فکند تیغ مکافات ز پای شعله را زود نشانند به خاکستر خویش

حزین لاهیجی

بی‌کمالی‌های انسان از سخن پیدا شود پستهٔ بی‌مغز چون لب وا کند، رسوا شود

صائب

آزاده را جفای فلک بیش می‌رسد اول بلا به عاقبت‌اندیش می‌رسد

امیری فیروز کوهی

ملامت از دل سعدی فرو نشوید عشق سیاهی از حبشی چون رود که خود رنگ است

سعدی

۲ در بیت‌ها و عبارت‌های زیر حس آمیزی را بیابید و توضیح دهید.

خداوند لباس هراس و گرسنگی را به آنها چشانند.

(نحل / ۱۱۲)

نجوای نمناک علف‌ها را می‌شنوم.

سهراب سپهری



از این شعر تر شیرین ز شاهنشاه عجب دارم
 که سر تا پای حافظ را چرا در زر نمی‌گیرد؟
حافظ

ما گر چه مرد تلخ شنیدن نه‌ایم؛ لیک
 تلخی که از زبان تو آید، شنیدنی است
طالب آملی

بوی دهن تو از چمن می‌شنوم
 رنگ تو ز لاله و سمن می‌شنوم
مولوی

■ خط شکسته را هم محکم‌تر و بامزه‌تر از دیگران می‌نوشت.
عبدالله مستوفی

■ در کدام یک از بیت‌های زیر آرایه‌ی حسن تعلیل یافت می‌شود؟ توضیح دهید.

عجب نیست بر خاک اگر گل شکفت
 که چندین گل‌اندام در خاک خفت
سعدی

اشک سحر زداید از لوح دل سیاهی
 خرم کند چمن را باران صبحگاهی
رهی معیری

به یک کرشمه که در کار آسمان کردی
 هنوز می‌پرد از شوق چشم کوب‌ها
صائب

سپهر مردم دون را کند خریداری
 بنخیل سوی متاعی رود که ارزان است
ناظم هروی

خمیده پشت از آن گشتند پیران جهان دیده
 که اندر خاک می‌جویند ایام جوانی را
نظامی





کارگاه تحلیل فصل

۱ اشعار زیر در چه قالبی سروده شده است؟ پس از تعیین پایه‌های آوایی و وزن واژه‌های هر مصراع، تفاوت این نوع شعر را با اشعار سنتی بیان کنید.

و صدای باد هر دم دل‌گزاتر
در صدای باد بانگ او رهاتر،
از میان آب‌های دور و نزدیک،
باز در گوش این نداها:
«آی آدم‌ها».

نیما یوشیج

۲ پس از خوانش درست اشعار نیمایی زیر، پایه‌ها، وزن و نشانه‌های هجایی را مقابل هر مصراع بنویسید.

همان رنگ و همان بوی
همان برگ و همان بار
همان خندهٔ خاموش در او خفته بسی راز
همان شرم و همان ناز

اخوان ثالث

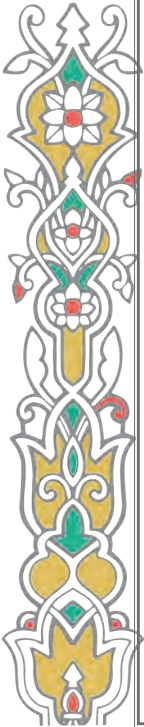


	پایه‌های آوایی	
	وزن	
	نشانه‌های هجایی	
	پایه‌های آوایی	
	وزن	
	نشانه‌های هجایی	
	پایه‌های آوایی	
	وزن	
	نشانه‌های هجایی	
	پایه‌های آوایی	
	وزن	
	نشانه‌های هجایی	

۳ برای اشعار نیمایی زیر مانند نمونه بالا جدولی بکشید، پایه‌های آوایی، وزن و نشانه‌های هجایی هر مصراع را بنویسید؛ سپس اختیار شاعری به کار رفته در آن را مشخص کنید.

قایقی خواهم ساخت
 خواهم انداخت به آب
 دور خواهم شد از این خاک غریب
 که در آن هیچ کسی نیست که در بیشه عشق
 قهرمانان را بیدار کند.

سهراب سپهری



۴ شعر زیر در چه قالبی سروده شده است؟

آن کیست که تقریر کند حال گدا را در حضرت شاهی؟
کز غلغل بلبل چه خبر باد صبا را جز ناله و آهی؟

ابن حسام هروی

۵ با توجه به رباعی زیر به پرسش‌ها پاسخ دهید:

آغوش سحر تشنه دیدار شماسست مهتاب خجل ز نور رخسار شماسست
خورشید که در اوج فلک خانه اوست همسایه دیوار به دیوار شماسست

علیرضا قزوه

(الف) دو مورد از ویژگی‌های فکری شعر را بنویسید.

(ب) از آرایه‌های علم بیان و بدیع، هر کدام یک مورد بیابید و توضیح دهید.

۶ تحقیق کنید که تضمین به کار رفته در شعر زیر از کدام شاعر است.

صدا چون بوی گل در جنبش آب
به آرامی به هر سو پخش می‌گشت
جوان می‌خواند سرشار از غمی گرم
پی‌دستی نوازش بخش می‌گشت
« تو که نوشم نه ای، نیشم چرایی؟
تو که یارم نه ای، پیشم چرایی؟ »
« تو که مرهم نه ای، زخم دل‌م را،
نمک پاش دل ریشم چرایی؟ »

فریدون توللی

۷ پس از تعیین پایه‌های آوایی و وزن هر بیت، نام بحر آن را بنویسید.

(الف) ای مست شب‌رو کیستی؟ آیا مه من نیستی؟

گر نیستی، پس چیستی؟ ای همدم تنهای دل

مهرداد اوستا



ب) پر از مثنوی‌های رندانه است شب شعر عرفانی چشم تو

سید حسن حسینی

پ) هر دم از سرگستگی چون گرد می‌پیچم به خود

همرهان رفتند و من تنها به صحرا مانده‌ام

امیری فیروز کوهی

ت) به پایان آمد این دفتر، حکایت همچنان باقی

به صد دفتر نشاید گفت حسب‌الحال مشتاقی

سعدی

۸ متن زیر را بخوانید و ویژگی‌های زبانی، ادبی و فکری آن را بررسی کنید.

«... مینی بوس با سرعت نه‌چندان زیاد پیش می‌رفت. نگاه کردم به مناظر اطراف جاده و مزارع و خانه‌های روستایی، بعد از هفتاد و پنج روز زندانی بودن، حسی فراموش‌نشده در من ایجاد می‌کرد. شکل و شمایل خانه‌های روستایی آنجا هم شبیه روستای خودمان بود و این تشابه مرا دل‌تنگ می‌کرد. کاش می‌شد گوشه‌ای بایستیم. این آرزو هنوز توی دلم بود که ناگهان صدایی مثل شلیک گلوله بلند شد و مینی بوس افتاد به تکان‌های شدید. لاستیکش ترکیده بود. راننده و محافظان مسلح برای تعویض لاستیک پیاده شدند. از اقبال ما بود که زاپاس مینی بوس هم پنجر از آب درآمد و عراقی‌ها مجبور شدند همان جا لاستیک را پنجرگیری کنند. این یعنی فرصتی برای ما که زیر نگاه سربازان مسلح عراقی روی زمین بنشینیم و مشامان را پر کنیم از بوی تازه علف و گوش‌هایمان را از صدای گنجشک‌های آزاد آسمان.»

آن بیست و سه نفر، احمد یوسف‌زاده





نیایش

- ای خدا، ای خالق بی چون و چند، توفیقت را آن چنان شامل حال ما فرما که به نشستن در زیر درخت خلقت و به سیر و سیاحت در شاخ و برگ شکوفه‌های آن قناعت نورزیم، وظیفه بشناسیم و گام در آن برداریم، راهی پر سنگلاخ و تاریک و مخالف خودپرستی؛ اما رو به حق و حقیقت.
- ای خدا، ما انسان‌های کوتاه‌بین را به آن خوشبختی که در نهاد ما به ودیعت نهاده‌ای آگاه نموده و به منبع بی‌نهایت جوشان ایمان که در اعماق وجود ما به جهت عدم توجه به آن را کد مانده است، مطلع فرما.
- پروردگارا، ما را موفق بدار که هرگز در زندگانی، به نامالیماتی که روح ما را امتلاشی می‌کند، مبتلانشویم. در نامالیماتی که مقدر فرموده‌ای، صبر و تحمل به ما عنایت فرما.
- پروردگارا، طعم هدف زندگی را در این دنیا بر ما بچشان. پروردگارا، دانشی بر ما عطا فرما که صیقل دهنده روح و تقویت کننده روح ما باشد.
- پروردگارا، ما را از پیروان آنان که صدای حق را در این تاریخ، طنین انداز کرده‌اند، قرار بده.
- خدایا لذت ابدی نماز را بر ما قابل دریافت بفرما.





- آرایه‌های ادبی، هادی، روح‌الله، اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی، تهران، ۱۳۹۴.
- آشنایی با عروض و قافیه، شمیسا، سیروس، انتشارات فردوس، تهران، ۱۳۷۲.
- آن‌یست و سه نفر، یوسف‌زاده، احمد، سوره مهر، تهران، ۱۳۹۴.
- آموزش عروض و قافیه از دریچه پرسش، هادی، روح‌الله، سمت، تهران، ۱۳۹۲.
- ادبیات فارسی (قافیه، عروض، سبک‌شناسی و نقد ادبی)، دوره پیش‌دانشگاهی، وحیدیان کامیار، تقی، زرین کوب، عبدالحسین و زرین کوب، حمید، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی، تهران، ۱۳۹۴.
- از بهار تا شهریار، محمدی، حسنعلی، تهران، فرتاب، ۱۳۸۹.
- الهی نامه، عطار نیشابوری، فریدالدین، به تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران.
- بدیع از دیدگاه زیبایی‌شناسی، وحیدیان کامیار، تقی، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۸۳.
- بلاغت (بدیع و بیان)، انوری، حسن، انتشارات فاطمی، تهران، ۱۳۹۲.
- بهارستان، جامی، عبدالرحمن، به کوشش اسماعیل حاکمی، انتشارات اطلاعات، تهران، ۱۳۷۴.
- تاریخ ادبیات ایران، رضازاده شفق، صادق، انتشارات دانشگاه شیراز، ۱۳۴۳.
- تاریخ ادبیات در ایران، صفا، ذبیح‌الله، نشر فردوس، تهران، ۱۳۸۲.
- تاریخ ادبیات ایران و جهان ۲ (کتاب درسی)، یاحقی، محمدجعفر، اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی، ۱۳۹۴.
- تاریخ بیداری ایرانیان، کرمانی، ناظم‌الاسلام، انتشارات امیرکبیر، چاپ نهم، ۱۳۹۲.



- حافظ‌نامه، خرّمشاهی، بهاء‌الدّین، انتشارات علمی فرهنگی، تهران، چاپ پنجم، ۱۳۷۲.
- حدیقة الحقیقه، سنایی، ابوالمجد مجدود بن آدم، به تصحیح محمدتقی مدرس رضوی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۶۹.
- خمسة نظامی، به تصحیح وحید دستگردی، انتشارات علمی، تهران، ۱۳۶۳.
- درقلمرو زبان فارسی، وحیدیان کامیار، تقی، نشر محقق، مشهد، چاپ اول، ۱۳۷۶.
- دیوان اشعار حافظ، شمس‌الدّین محمد، تصحیح محمد قزوینی و قاسم غنی، زوّار، تهران، ۱۳۷۰.
- دیوان اشعار خاقانی شروانی، به کوشش ضیال‌الدّین سجّادی، زوّار، تهران، ۱۳۵۷.
- دیوان اشعار عطّار نیشابوری، فریدالدّین، به کوشش تقی تفضّلی، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ چهارم، ۱۳۶۶.
- دیوان اشعار منوچهری دامغانی، محمد دبیرسیاقی، نشر زوّار، تهران، ۱۳۷۵.
- دیوان اشعار ناصر خسرو، به کوشش مهدی محقق، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۰.
- دیوان انوری، به اهتمام محمد تقی مدرّس رضوی، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۴.
- دیوان جامی، نورالدّین عبدالرحمن، با مقدّمه و اشراف محمد روشن، انتشارات نگاه، ۱۳۸۰.
- دیوان خاقانی، تصحیح ضیال‌الدّین سجّادی، زوّار، تهران، ۱۳۶۹.
- دیوان سنایی غزنوی، به سعی و اهتمام مدرّس رضوی، انتشارات سنایی، تهران.
- سبک شناسی یا تاریخ تطوّر نثر فارسی، بهار، محمدتقی، نشر زوّار، تهران.
- سبک شناسی شعر، شمیسا، سیروس، نشر فردوس، تهران، ۱۳۷۴.
- سبک شناسی نثر، شمیسا، سیروس، نشر میترا، تهران، ۱۳۷۷.
- شاهنامه فردوسی، به کوشش سیّد محمد دبیرسیاقی، چاپ سوم، انتشارات علمی، ۱۳۶۱.
- عروض به زبان امروز، سلطانی طارمی، سعید، نشر نی، تهران، ۱۳۹۰.
- هنر و ادب (کتاب درسی)، پارسانسب، محمد، نشر کتاب‌های درسی ایران، تهران، ۱۳۵۹.
- عروض فارسی (شیوه‌های نو برای آموزش عروض و قافیه)، ماهیار، عباس، نشر قطره، تهران، ۱۳۷۸.
- صور خیال در شعر فارسی، شفیعی کدکنی، محمدرضا، انتشارات آگاه، تهران، چاپ سوم، ۱۳۶۶.
- فارسی عمومی، فتوحی، محمود، انتشارات سخن، تهران، چاپ چهل و پنجم، ۱۳۹۰.
- فنون بلاغت و صناعات ادبی، همایی، جلال الدّین، مؤسسه نشر هما، تهران، چاپ پانزدهم، ۱۳۷۷.
- فنون ادبی، احمدنژاد، کامل، تهران، پایا، ۱۳۷۲.
- کلیات سبک شناسی، شمیسا، سیروس، انتشارات فردوس، تهران، چاپ سوم، ۱۳۷۴.





- کلیات سعدی، سعدی شیرازی، ابو عبدالله شرف‌الدین مصلح، به کوشش محمدعلی فروغی، عباس اقبال آشتیانی، نشر جاودان، تهران، ۱۳۷۱.
- کلیات دیوان وحشی بافقی، با تصحیح محمد عباسی، ناشر فخر رازی، ۱۳۶۸.
- گزینۀ اشعار، شفیعی کدکنی، محمد رضا، تهران، مروارید، ۱۳۸۲.
- گنج سخن (شاعران بزرگ پارسی گوی و منتخب آثارشان)، صفا، ذبیح الله، انتشارات ققنوس، تهران، چاپ ۱۳۷۴.
- گنجینه سخن (پارسی نویسان بزرگ و منتخب آثارشان)، صفا، ذبیح الله، نشر امیرکبیر، تهران، چاپ چهارم، ۱۳۶۳.
- مثنوی معنوی، مولوی، جلال‌الدین محمد، تصحیح نیکلسن، با مقدمه قدمعلی سزّامی، انتشارات بهزاد، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۰.
- مجموعه آثار فخرالدین عراقی، به تصحیح و توضیح محتشم (خزاعی)، نسرین، انتشارات زوّار، ۱۳۷۲.
- مجموعه کامل اشعار قیصر امین پور، تهران، مروارید، چاپ اول، ۱۳۸۸.
- موسیقی شعر، شفیعی کدکنی، محمد رضا، نشر آگاه، تهران، ۱۳۶۸.
- نقد بدیع، فشارکی، محمد، تهران، سمت، ۱۳۸۵.
- نیایش نامه، برگزیده‌ای از نیایش‌های ادیان و فرهنگ‌ها، رضا باقریان، تهران مؤسسه فرهنگی دین - پژوهی بشرا، ۱۳۷۸.
- وزن شعر فارسی، خانلری، پرویز، انتشارات توس، تهران، ۱۳۶۷.
- وزن و قافیه شعر فارسی، وحیدیان کامیار، تقی، انتشارات مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۷۴.
- هنر سخن‌آرایی، راستگو، سید محمد، تهران، سمت، ۱۳۸۲.





سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی جهت ایفای نقش خطیر خود در اجرای سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش و برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، مشارکت معلمان را به‌عنوان یک سیاست اجرایی مهم دنبال می‌کند. برای تحقق این امر در اقدامی نوآورانه سامانه تعاملی بر خط اعتبارسنجی کتاب‌های درسی راه‌اندازی شد تا با دریافت نظرات معلمان درباره کتاب‌های درسی نونگاشت، کتاب‌های درسی را در اولین سال چاپ، با کمترین اشکال به دانش‌آموزان و معلمان ارجمند تقدیم نماید. در انجام مطلوب این فرآیند، همکاران گروه تحلیل محتوای آموزشی و پرورشی استان‌ها، گروه‌های آموزشی و دبیرخانه راهبری دروس و مدیریت محترم پروژه آقای محسن باهو نقش سازنده‌ای را بر عهده داشتند. ضمن ارج نهادن به تلاش تمامی این همکاران، اسامی دبیران و هنرآموزانی که تلاش مضاعفی را در این زمینه داشته و با ارائه نظرات خود سازمان را در بهبود محتوای این کتاب یاری کرده‌اند به شرح زیر اعلام می‌شود.

اسامی دبیران و هنرآموزان شرکت‌کننده در اعتبارسنجی کتاب علوم و فنون ادبی ۳ - کد ۱۱۲۲۰۳

ردیف	نام و نام خانوادگی	استان محل خدمت	ردیف	نام و نام خانوادگی	استان محل خدمت
۱	احمد رحیم‌خانی سامانی	چهارمحال و بختیاری	۲۶	محسن مردانی	فارس
۲	صبرینه آسیان	هرمزگان	۲۷	مریم مقدس	اصفهان
۳	علی اکبر کمالی نهاد	مرکزی	۲۸	بهرام تیموری	اصفهان
۴	مریم پهلوان پور	یزد	۲۹	لیدا پایدار	گیلان
۵	فرزانه اللهیاری	شهر تهران	۳۰	سمیه فلاحی	ایلام
۶	مسعود فرج زاده شکاری	البرز	۳۱	مجتبی حسین پور	قزوین
۷	گیتی کاوه باغ بهادرانی	چهارمحال و بختیاری	۳۲	مهدی سیدی	کردستان
۸	وحید رضازاده	خراسان شمالی	۳۳	شهلا حسین آبادی	مرکزی
۹	زینب علوی	خراسان شمالی	۳۴	جمیله موسوی	شهرستانهای تهران
۱۰	لیلا حیدری	قزوین	۳۵	محمد رضا عزیزی	خراسان رضوی
۱۱	محمد تقی طباطبائی	آذربایجان شرقی	۳۶	سیدبابک معالی	کرمانشاه
۱۲	سکینه نجاتی رودپشتی	گیلان	۳۷	ترانه جهاندار	مازندران
۱۳	ناهید اشرفی	کردستان	۳۸	فاطمه چنانی	خوزستان
۱۴	صدیقه طیبی	خراسان جنوبی	۳۹	هما حمیدی	همدان
۱۵	علیرضا قاسمی	مازندران	۴۰	محمد مهدی رفیعی	شهر تهران
۱۶	رضا خلیج	گلستان	۴۱	هادی حاتمی	همدان
۱۷	اصغر نودری	ایلام	۴۲	سیدجلال احمدی	زنجان
۱۸	روح الله عسکری	کهگیلویه و بویراحمد	۴۳	علی اکبر اخوه	یزد
۱۹	محمدرضا احمدی	بوشهر	۴۴	بهرروز صمدی	اردبیل
۲۰	نقی زرین تره مراجل	آذربایجان غربی			
۲۱	فتح الله قاسمی	بوشهر			
۲۲	علی رضا دانشمند	خراسان رضوی			
۲۳	لعیا مولوی	آذربایجان غربی			
۲۴	اعظم قره داغی	آذربایجان شرقی			
۲۵	مهسا رضایی	کرمانشاه			

معلمان محترم، صاحب نظران، دانش آموزان عزیز و اولیای آنان می‌توانند نظر اصلاحی خود را درباره مطالب این کتاب از طریق نامه به نشانی تهران، صندوق پستی ۱۵۸۷۵/۴۸۷۴، گروه درسی مربوطه یا پیام نگار (Email) talif@talif.sch.ir ارسال نمایند.

دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری